Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

Серлало

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувла 1923 шера дехь ★ ШОАТТА, 9 СЕНТЯБРЬ, 1989 ШУ. ★ № 108 (7766). ★ Мах 3 кеп.

Яхьа дневник

ЛаьрхIар кхоачашду

Урус - Мартановски района «Красноармейский» совхозе сийдеш йоах Цакаев ИбраьхIама цIи. Из хьаккхарч лелаеча бригада кулгалхо вола ткъаь пхиъ шу гаргга да. Кадай, говзал йоаллаш, тIехьависачоа гIо де кийча волаш — цу дешашца белгалйоах наха Цакаева оамалаш. Цо кулгалдеча бригадо 2880 хьакха лелаю.

Мишта лел тахан СТФ-а гIулакхаш?

Царех дувцале хьалха, бригадира эггара дIайхагIдола дешаш аьлар шийца цхьана болх беча новкъостех, хIаравар шийн моттиг йовзаш, моллагIдола гIулакх «ак» ца оалаш къаде кийча ва, цхьанне а шийна аьттув лехац. Цу дерригне аьттув беннаб хIанзле а шийталагIча пятилетка планаш кхоачашъяра гаргагIорта. ДIаяхача юкъа укхаза хьалкхеяьй 18800 хурск. Из планал а социалистически декхарел а дукха дукхагIа да.

— Къаьстта хьинаре къахьегаш я Подлесная Нина Николаевна, — аьлар Цакаева. — Пенсе яхачул тIехьагIа а йитаяц цо шийн атта йоаца професси. ХIанз из социалистически яхье хьалха латт. Докхий толамаш доах хьаккхарч лелаеш болча Кречетова Лидияс, Подлесная Александрас, Сычева Александрас. Царех хIаране, план 7 хурск йолаш, хIара нана - хьакха тIехьара хьакъоаст а ю юкъера лаьрхIача 8—9 хурск.

Паччахьалкхенга дулх дохкара планаш дикка тIеххкхоачашъяьй СТФ коллективо. ХIанз пятилетка пхелагIча шера чотагIа къахьегаш я из.

Деша дай бац

ДагадоагIа мел дот ураэтта бар Урус-Мартановски района «Гехинский» яхача совхоза кхаш леладераш соахка, шоаш ка бола ялат чуийца баьлча. ХIара гектара тIара баьнна хьувкъам юкъера лаьрхIача 22,5 центнер бар. Районера кхыдолча боахамашка цу тайпара хьокхамаш кIезига дар.

ДIадаха шу хаоттама геттара хала дар, каст-каста делхача догIаш бIарг хьалакха битацар кхаш леладераш. Дале а, дика чакхдаьккхар гехинцаша шоай керттера гIулакх.

Укх шера ерригa таронаш яр боккха хьувкъам чуэцара. Цхьабакъда, дог даьхар хилансар. ЦIаккха ца хиннача бесса эсала чакхъяьккхар совхоза кхаш леладераша ахкан кампани. Ер ма дий аьнна, курал е хIама долаш бац уж.

Хьожаргда вай укх цифрашка. Мукх дIабийна хиннаб 500 гектара тIа. Цигара чуийца хьувкъам 615 тонн мара бац. Геттара во да гIулакхаш кIа дIадийннача кхашка. Ялх бIаь гектара тIара 585 тонн кIа даьккхар, е планал шозза кIезигагIа. Кени горохи чуийцай 32 тонн, план 120 тонн йолаш. Лоацца аьлча, хIара гектара тIара чуийца ялат юкъера лаьрхIача 10,3 центнер да. гурахьен бIаьстии дIадийначул кIеззига дукхагIа.

Доккхий декхараш тIайийцадар гехинцаша, цхьабакъда, уж кхоачашде низ кхачанзар цар. Долче, шоай деша дай бац-кх уж.

АрендагIа даьнна беркат

Репортаж

Хьайбаш меца а доацаш Iангара дахара, царгара йоаккха продукци лох ца ялийтара махулла дукхагIа мошен гIожен доакъараш Iалашде гIерташ боахк укх деношка Надтеречни района «Кругловский» совхоза кхаш леладераш, механизатораш. ХIаьта планагIа кийчъе езаш я укх шера ийс бIаь тонн йол, ши эзар тонн силос. Из гIулакх кхоачашделга Гинаев Мувсаси Сельмурзаев Русланей кулгалдеча арендни шин бригадана тIадиллад.

Цу шинна а коллективо специализаци яьй шийн производствана. Масала, Гинаева бригадо керттерча даькъе йол йоаккх, хIаьта Сельмурзаева — силос кийчъю.

Эггара хьалха Руслан керте латтача коллективе долх тхо. Сигала цхьа морхилг йоацаш йийкха я. Сийрда хьеж малх. Дерригa кораш дийла доллаше а йIайха я машина чу.

— Укх чу Iийне йолча а мух кхетача а вайна иштта йIайха йолаш, шаьрача ара мишта лов-теш хIанз кхашкара балхаш деш брахкачар ер хаоттам, — аьлча, совхоза керттерча агронома Ичаев Адлана укх тайпара жоп делар:

— МоллагIча ахархочоа дика довзаш да «ахканарча дено шера кхоаб» яха кица. Цу тайпара, хIанз салаIа йиш а ха а йоацилга хов, Цудухьа йIовхал теркал яц кхашка боахкачар, ерригa уйла доакъар сихагIа Iалашдара тIаяхийтай. МамоггагIа боккхагIа пайда эца гIерт йоачан йоацаш латтача укх деноех.

— Мелад шун хIанзле Iалашдаь доакъар?

— ТIеххьара дIалаьрхIача йол 780 тонн хилар, хIаьта силос 1400 тонн совгIа, 650 тонн сенаж а я. Шийн ханнахьа диста а диста, цунна учет ца яр бахьан долаш. йол 500 тонн, силос 650 тонн мара кийчъяьяц. аьнна даннеш еннаяр тха экономисташа района статуправлене. Царга а хьежа, хIаьта доакъар Iалашдара балхаш во лелилга а лаьрхIа, сона тIеххьара бехк а бир района халкъа тIахьожама комитето.

Никъ Терски дукъа урхаленашкен босенашкен гIолла бода. Иштта цхьацца къамаьлаш деш долхаш, цIаьхха цхьан гувна тIа хьалтIадаьлча, лохе уллача атагIе доккха кха гучадаьлар. Силоса хьажкIашца цхьана дIадийначa генарашта зиза а теха, до IажагIа бесса болча боккхача кIувса таралостадаьд из. Гаьнара чоавилгашта таралест цу тIа йоахка комбайнаш, тракторaш, автомашинаш.

Сельмурзаев Руслан кха йисте гаьна кIала Iийне латтача тараза хьалхашка вагIар. Мошача доакъарца етта силос йоллача йода цхьа машина дIаяхийтац цо, озачул тIехьагIа лаьрхIа леладеча журнала тIа дIа ца язъеш. Машина озаш шофер а хьожийт таразага. ТIаккха кулг а яздайте цунга каьхат дIалу. Шийн аргIагIа из силос йоллача тIахьожам лоаттабеча ферма заведующега Кадиев Мувсайга дIадала а цу тайпара оттадаьр цунгара юхада а дезаш ва шофер.

Хьож тхо иштта увттадеча квитанцех цхьаннега. Цу тIа язъяь я моша доакъар ийца йодача автомашина номер, из лелаечун тайпан цIи, дIахьош бола мухь мелаб.

— Иштта ду оаха доакъар кхай тIара дIа мел дихьад а ферме дIа мел кхаьчад а ховргдолаш, тIехьагIа Кадиевца къувса дезаргдоацаш, — дувц Сельмурзаева. — Мел дола рузкъа дархIа, лораде декхарийла ду арендо. ЛерттIа из гIулакх вIаштIехьдаккхарах тийша хургда тIеххьара бригадерча хIара сага доагIаргдола ахча.

Силоса генарашца цхьана дIайийна хьажкIаш 200 гектара тIа я цу бригаде. Е-302 марках йолча шоаш лелача шин косилкаца уж хьокхаш боахк механизатораш Аслаханов Сайдии Сербиев Сайд-Ахьмади. Норма 12 гектар йолаш дийнахьа юкъера лаьрхIача 16—18 гектара тIара хьувкъам чуэц царех хIаране. Геттара раьза ва Р. Сельмурзаев новкъостал дара, шоай совхозера а Надтеречни РТП-ра а баьхкача шоферашта Макаев Супена, Шемилев Идриса, Тайсумов Ахьмада, Бахаев Лече, Мудаев ХIарона, кхычар беча балха а.

Дика ба хьувкъам а. ХIара гектара тIара лийрхIачул 30—35 центнер дукхагIа моша доакъар доал.

— Шера дукхагIйолча хана йокъал латташ хаоттам ба ахa боахам уллача зона, — йоах Ичаев Адлана. — Из дий а хац, цхьабакъда, хIанзалца хьа мошача доакъарах инзткъа мара планагIа йоагIа 120 центнер а чуэцалапар тхо долча, силоса генарашца цхьана дIайийна хьажкIаш.

— Из дац, Адлан, — цIенхаштта йоах Р. Сельмурзаева. — ДагадагIаций хьона подрядагIа а доацаш духхьал нарядаш увттаеш механизаторашта ахча тийнача хана хиннар? Хьо тIалатташ хилча дерригa лергтIа дора кхай тIа, тIераваьлча — дукха болх баьб моттаргдолаш тракторaш хехкаш дерригa юхмачлахьа. ХIанз, хозрасчетагIа къахьегаш, наха хов шоаш тIеххьара эцаргдола ахча хьадаьчох, карагIдаьннaчох мара тийша хургдоацилга. Цудухьа укх кхай тIара хIанз доала беркат арендо хьакхелла да, аьнна ала йиш я майрра. Хаоттамах тийша дукха хIама хиннадац хьалха, хIанз а дац. ХIаьта тха бригада коллектива шеко яц, укх шера кIезигагIа яле 2500 тонн силос кIоагашка йолла тха низ дIаккхоачаргхиларах.

...Ховха, лакха судански буц тIаьнна кха. ЛаьгIо мух хьеххача цу тIа гIоллa дотув талгIенаш лелаш санна хеталу. — Аьла тIатеIIа чуэцаш боахк из Гинаев Мувсай, бригадера механизаторaш. Цхьаннена тIехьа шоллагIъяр йолаш тайжа лел механизаторий Таштамиров Адама, Булатов Султана косилкаш. Тай тIеха нийсдича санна да царна тIехьа лаьтта дуса баьца касараш. Бригадирах хаьттача, из стогомета тIа болх беш ва скирдоправа Шемилев Оалхазара аьла аргIаш хьалдувтта новкъостал деш.

— АрендагIа къахьегача укх коллективе, цаI хьа ца воагIаш нийсделча, цун техника тIа моллагIа кхывар хов, балха темп йоха ца яра, — йоах Ичаев Адлана. — Хетаргахьа, стогомета тIа болх бе безаш вар хьа а ца воагIаш, цун моттиг хьалаца езаш Гинаев ше нийсвеннав.

Цо яххача тайпара хинна а хиннадар. Из гучадаьлар бригадираца шийца дийцачул тIехьагIа.

— Мамотталаш, — аьлар Гинаев Мувсас, бехказа вала гIерташ санна вела а къежа, — иштта моттигаш каст-каста хилац шоана тхо долча — эггара дукхагIа бетта шозза-кхозза. Цавоалаш висав тахан цIагIа стогомета тIа болх беш вар я. Из вац, аьнна хIанзарчоа деха хIама а дац. Со воацар цун агрегат лелае хоwш дIа хьекхача баьца касараш гулдеш боахкачарех хIараввар ва. Цхьана тхо иштта нийсдаларах гIулакхаш а лерттIа дIадолх тха.

Да а да цу бригада хьокхамаш Гинаева доккхалде йиш йолаш. ХIанзле Iалашъяь ерригa йол цхьоалагIчен шоллагIчен классах я. Иштта мах баьб цунна района доакъара дикалага хьожача района лабораторе болхлоша. Геттара раьза болаш дIанийцай бригадагара йол жа, доахан леладераша. АрендагIа къахьегача цар а эцаргъяцар из во яларе.

— Делкъийга хьахьокх оаха буц, хIаьта касарашка уллаш из шийн боарамагIа йокъаелча, цунна тIа тхир уллача хана Iуйранна сеццa хьаэца йолаю. Цу хана тIуна дола тIа мIаьда а долаш баьцовгIаш тIара Iокаглац. Цудухьа йол а дика хул. Ер тха керттера агроном а волаш тхоай коллектива цIерагIа дош лу аз, укх шера эзар тонн йол Iалашъе, — аьлар Гинаева тIеххьара тхо дIакъасташ.

СУРТАШ ТIА: «Кругловский» совхоза механизатор С. Аслаханов; силос Iалашъе цу боахама новкъостал деш вола «Надтеречный» РТП шофер Х. Мудаев; генарашца цхьана дIайийна хьажкIаш силоса чуэцаш йоахка агрегаташ.

М. САИДОВА сурташ.

Перестройка хьаллаца — дешашца а йоацаш, гIулакхаца

Мехка хулаш латтача дикача процессашта тIехьа ца кхувча профсоюзаша лоацца ча хана тIехьадисар дIадаккха деза, уж тIеххьарча мугIарашка ца а латташ социально - экономически перестройка керте овтта еза. Цу тайпара уйла хьалхаьккхар 6 сентябре Москвешийн болх чакхбаьккхача ВЦСПС-а VI пленума доакъошхоша.

Советски профболама къаьнара лазараш, ах-астагIа гIулакхаш чакхдаьхача цунах салоIам баь Iе уж кийча хилар, «лакхерча» командашка дIаIамар къаьгга хьагучадаьлар укх аьхки мехка забастовкаш хиннача хана, белгалдоахар пленума доакъошхоша. Кемеровски облсовпрофа председатела В. И. Романовс, белгал мадаккхара, Кузбассе июльски забастовкаш йолча хана шахтераша, иштта кхыйолча коллективаша шоай нийса дIадехараш дIадовзийтара а лорадара а гIулакх профсоюзни органех тийша дитанзар, цунца, цар хьахьекхар шоаш профсоюзех ца тешалга. ХIаьта, из декхар шоашта хьатIайийцар забастовочни комитеташа. Болхлой классо гIулакхашца хьахьекхар ше перестройка керттера низ болга.

Пленумо белгалдаьккхар, забастовках къахьегамхой хьашташ лорадара тIехьа къовсам лоаттабара формах санна пайда йибаро (кхыйолча средстваех пайда ийца баьлча) сихагIа коллективни къахьегама конфликташ къоастаяра решенеш тIаэцийталга.

Пленума доакъошхой раьза хилар укхаза къамаьл даьча ВЦСПС председатела С. А. Шалаева советски профсоюзий берригa болх къахьегамхой бокъонаши законни хьашташи лораделга чIоагIдара тIаберзабе беза, яхача, уйлана. Иштта, профсоюзни организацеша кхы дIахо ла йиш яц дукхача предприятешка мамогга дукхагIа пайда бе гIерташ наьха салоIама, унахцIенон йоаггIа йоакхо ца яр, цар къахьегама кхерамзле Iалаш ца яр.

Пленумо, къаьстта теркам тIаэзар мехкара болх бе моттаргдолаш бола нах балхаца Iалашбара дешашта. ВЦСПС тIайийнача соцам тIа нийса лаьрхIар хьабе болх ца хиларца къовсам лоаттабара йола паччахьалкхен программа вIашагIйоллар. Цу программо лерхI къахьегамхой балха тIа мукъабовлара процесса хьалххе а регулированни е, царна кхыйола говзал а Iомаяь, уж балха овттабе, керда предприятеш хьае, хIаьта йолаш йолча предприятешка — бе-беча регионий демографически хьал теркал а деш, керда балха моттигаш хьае. Нах балха увттабара паччахьалкхен система доазол дехьара къахьегама биржай, хIаьта иштта. Советски Iаьдал эттача шерашка вай долча хинна балха опыт теркал а еш эргаяккха лерхI. Кагирхошта, кхувшбоагIарашта, инвалидашта, пенсионерашта болх Iалашбеча предприятешта, кооперативашта цхьацца аьттув луш дола хьал хьакхолларгда.

ВЦСПС-а кооперативни боламах шийна хетар белгалдаьккхар заявлене тIа. цу тIа йоах, профсоюзаша мехкарча хIанзарча чоалханерча социально - экономически хьале паччахьалкхен розничний маьхахи расценкаех продукци йохкаш, е гIулакх деш йола кооперативаш мара хьаллацац.

ВЦСПС-а кхыча заявлене тIа белгалдоаккх, къахьегамхой ахчан доходашта чIоагIгIа налогообложени яра хьалашка керттерча кхачан а промышленни а товарашта маьхаш кхы тIа ца тохаш дитара, баьцадаараштен сомаштен хаьдда дола маьхаш юкъедоаладара, гарггарча хана чIоагIагIа хоаттача товарий дефицита проблемаш къоастаяра хьакъехьа кхы тIехьа ца а доахаш правительственни де дезараш тIаэца дезалга.

Пленума доакъошхоша хьахайтар, цхьайолча регионашкарча къамашта юкъера отношеней сфererча ситуацена шоаш сагота хилар, иштта цар, профсоюзий членаш, берригa къахьегамхой тIахьийхар укх бехктокхамерча хана шоай мутIараш кхы а чIоагIагIа кхотадара, социализм эргаяккхара, интернационализм чIоагIъяра гIулакхе принципиальни а конструктивни а позици лацара. Демократизацен гласностеи лозунгех харцахьа пайда а ийбеш, советски халкъий доттагIала керттерча принципашта духьала къамаьлаш дечарцара, социалистически союза лард йохае гIертачарцара хаьдда къаста веза.

Укхаза цхьадола организационни дешаш къоастадир. Пленумо В. Г. Ломоносов пенсе вахарпа дувзаденна ВЦСПС-а председатела заместитела декхарех мукъавалийтар. Председатела заместителалла хержар Н. Е. Клочкови, Г. И. Янаеви. ВЦСПС секретаралла хержар КПСС ЦК член Г. С. Баштанюк.

(ТАСС).

60 ЭЗАР СОМА ПАЙДА

Шоай профессиональни цIейна дикача производственни хьокхамашца накъабоагIа «Грознефтегаз» мехкдаьттагазови управлене рационализаторашиновагорaши. Цу сийлен творчески балха тIа укхаза дакъа лоацаш ва 40 совгIа саг - болхлойи инженерно-технически болхлойи. Цар укх шера кийчъяьй кховзткъа гаргга рационализаторски предложени. Царех хIанзлехьа производствана юкъейнхьай 54 рационализаторски предложени. Царна юкъе я соахка кийч а яь, производствана юкъе ца йоалаеш йиса хинна пхи рационализаторски предложени а. Юкъедоаладаьча кердадараша газовикашта укх шера баь пайда 60 эзар сома маьха ба.

Цу лоархIамеча творчески балха тIа хьинаре дакъа а лоацаш, шишша а кхы тIех а рационализаторски предложенеш кийчъяьрех ба механик Гуменюк Сергей, слесарь Апинин Юрий, мастер Генко Генадий, инженераш Хиханов Николай, Лисицкий Александр, иштта кхыбараш.

Производствана юкъейоалаьча рационализаторски предложенех эггара лоархIамегIен дукхагIа пайда луши яр я инженераша Юргенсона, Корнилова, Лихоманова, кхычар цхьана кийчъяьр. «Гойт-Корт» яхача промысле «трапни установка кхоалагIча ступене гIолла газах пайда эцара способ» яха рационализаторски предложени цар производствана юкъейоалайнча паччахьалкхенна цо баь пайда шовзткъа эзар совгIа сома маьха ба.

Г. ЛУКЬЯНОВ.

ДоттагIалах, вошалах

ЙОАЗОНХОЧУН ТРИБУНА

Вай парте хIанзарча хьалашкара парте къаман политика платформа проект чIоаггIа къоабалъеш тIайийцай советски наха. Укхаза хоадам боллаш белгалдаьха Iац Октябрьски революце вай мехкарча дерригача халкъий экономически а духовни а вахаре даь хувцамаш, цунца цхьана къаьгга хьахьекхад тахан тайп-тайпарча къамашта юкъе нийслуш долча цатоамий керттера бахьанаш.

Сенца дувзаденна да уж? Хьалхарча даькъе сталински режима шерашка а застой лаьттача хана а вай обществе чIоагIъеннача административно - командни системаца. Из деррига бакъдеш дола масалаш кIезига дац тахан вай вахаре. Цхьаннена дага ца хиннар, цIаккха хила йиш яц меттар да Нагорни Карабахе доаллар, Ферганcки областе, Новый Узене, Абхазе, иштта кхы цхьаццайолча моттигашка даьллар. Ховш ма хиллара, Октябро денначох эггара керттера дар массаза лаьрхIад советски халкъашта юкъера доттагIал, вошал. ТIаккха мишта нийслу лакхе белгалдаьхараш санна дола нийрча гIулакхаш? Перестройка, демократи бехке е гIерт цхьабараш. Из бакъдац! Бехке бе корта хьалъайбаь цIена уйла йоацараш, зуламхой. Тахан вай вахаре нийслуча халонех пайда ийбе гIерт уж шоашта болча аьттонна.

Укх деношка дерригача советски адамаша дегаш раьза хиларца тIайийцар КПСС Центральни Комитета прибалтийски республикашка къахьегамхошка даь кхайкарал. Цу кхайкаралца вай парте деррига хьаьнала адамаш тIахьех барт-цхьоагIо чIоагIъе, интернациональни доттагIленна юкъегIерташ мел дар хоадам боллаш дIадаккха, экстремистски националистически уйлаш хоадам боллаш дIаяха.

«ХIанзарча хьалашкара парте къаман политика» яхача КПСС платформа проекта тIа аьннад:

«Советски халкъаша вIаши леладу гIулакхаш чIоагIдеча, социалистически правови паччахьалкхе хьалъеча чIоагIа лоархIамерча декхарех да расага а къаманга а хьежжа доацаш, вахаре йиза а лерргIа а гражданий цхьатарра бокъо хиларах йола конституционни принцип чакхъяккхар».

Къахьегама сага бокъо лораелга, ховш ма хиллара, массаза а боккхача лоархIаме хиннад вай обществе. Цунца цхьана, керттерчарех цхьа гIулакх лоархIаш хиннад тайп-тайпарча къамашта юкъера доттагIал, вошал чIоагIделгах. Вай яхац сталински режима хана, застойни хана къахьегама наьха, бIарччача халкъий бокъонаш телхаеш моттигаш хиннаяц. Уж моттигаш шоашта яйна хилларал совгIа, шоаш лайна а ба нохчий, гIалгIай, кхыдола къамаш. Бакъда, харц хургдац ленински доттагIала уйлаш хIара советски сага цIийца массаза йолаш хиннай аьлча. Цудухьа акхача гIулакха тара хеталу хIанз мехка цхьайолча регионашка доаллар, латар-тохар, нах боабеш моттигаш хилар.

Итташ къамаш дах зIамигача вай республике. Цхьаккха шеко йолаш вац е хила йиш а яц, царна юкъерча доттагIалах, цар цхьоагIонах. Граждански тIема шерашкара денз чIоагIлуш хьадоагIа царна юкъера вошал. Укхаза цхьана бахаш, балхаш деш дуккхача шерашка хьабоагIаш болча нохчаша, гIалгIаша, эрсаша, эрмалоша, кхыча дуккхача къамех болча наха массаза шоай юкъара декхар лоархIаш хиннад республика экономика дегIайоалаелга, цун культура кхеелга.

Перестройкас доккхий хувцамаш дахь хIара сага материальни а духовни а вахаре. Цудухьа дегашта тоам хиларца кхоачашде гIерт советски нах перестройка декхараш. Из цар ду къахьегама толамаш дахарца, сакхетам лакхбарца, кхы дуккхача наькъашца. Бакъда, нийса хургдацар, вай ерригача обществе а санна, Нохч-ГIалгIайче а перестройкана новкъарле е гIерташ бац аьлча.

Мишта ю цар из? Эггара новкъарчарех лархIа деза аьлдиташ дувцилга, адамий барт эгIабе гIертилга, доацараш дувцилга. Дукха ха йоацаш со теш хилар укх тайпарча а хабара. Троллейбуса чу сона уллув нийсвелар эрмалой зIамсаг. Дага а доацаш къамаьл тоссаделар тхона шиннена юкъе.

— ТIеххьарча массехк дийнахьа боккха бохам хиннаб сона, — аьлар къамаьл гаьна даьннача гIолла эрмалочо.

— Фу хиннад хьона? — хаьттар аз.

— Тхо Грознера а республикера а лелхаде гIерташ ба йоах нохчий.

— Малаш ба уж лелхабераш, мича лелхабу уж? — хаьттар аз цецваьнна.

— Эрмалой ба. Нохчаша шоай лаьттара дIадовла йоах...

Бахьан а дийцар сона наькъахочо, ди болча азербайджанашца эрмалой довна баха хиларах нохчаша шоай лаьттара дIадовла, аьннад йоахар.

Хала дацар, са наькъахочо дийцар талбаш еттар долга кхетаде, бакъда, троллейбуса чу цу тайпара дош къоастаде ха а яцар, моттиг а яцар. Дале а цунга ца хаьттача Iеваланзар со:

— Хьога хьайга саго аьннадий Грознера дIагIо?

— Сога-м аьннадац. Наха дувц-кх. Сона лоаллаха бах массехк нохчий дезал. Тхо барта дах.

Цхьаккха къайле йолаш дацар са наькъахочо дувцаш дар аьлдит хилар. Дале а сона бохам бир цо, дуккханешта а бергба. Цудухьа ях вай: йоаггIача органаша баьха ца Iеш, наха шоаша а хьагучабаха беза йоахараш арадоахараш. Дикадар де арабаьнна лелаш бац уж, цудухьа болчча тайпара дIабовзийта беза гопахьарчарна.

КПСС платформа проекта тIа да укх тайпара дешаш: «Советски федерацена перестройках къоастаде йиш йоаца дакъа а, иштта цу цхьан ханна боккха политически лоархIам бола дош а да — автономни республикашка, областашка, округашка бахача наьха законни бокъонаши халкъий хьашташи биззача боараме меттаоттадар». Уж боккха лоархIам бола дешаш нийса кхета а даь, гIалгIай къахьегамхоша, интеллигенце хIанз дIададаьд Сталина хана законаш телхадарца цхьаккха бокъо а йоацаш дIаяьккха шоай автономни юхаметтаоттаяр хьадехилга. Цу хьакъехьа цар даь дуккха дехараш дIакхаьчад КПСС центральни а моттигашкарча а органашка, СССР Лакхехьарча Советага, мехка цхьаболча кулгалхошка.

ГIалгIай автономи юхаоттаелга боккха лоархIам болаш да къаман культура, цун литература, мотт дIахо а дегIабоалабара, цун истореца дIаяхача хана нийслуш хинна политически а социальни а маIан дола гIулакхаш тIакхувш йолча тIехьено доккхал дергдолаш юха а дийндара. Теша мегаргва вай парте гIалгIай деррига халкъа из доккха хьашт кхоачашдергхиларах. Долче, ленински нормаш юхаметтаоттаелга хургда цунах.

Ховш ма хиллара, кастта хургья къамий гIулакхашта хетаяь КПСС Центральни Комитета Пленум. Цо тIайийцача соцамаш тIа белгалдергда къамий политике тахан керттера декхараш. Цхьаккха шеко яц, уж кхоачашдаро вай мехкарча къамашта юкъера ленински доттагIал дIахо а чIоагIдергхиларах.

Ахьмад ВЕДЗИЖЕВ, йоазонхо.

ВОША ВОАЦА — ВОША—ТКЪАМ БОАЦА ЛАЬЧА

Къаман дешах йолча КПСС платформа проект ювцаш

Беррнгача советски наьха теркам чIоаггIа тIаувз къамашта юкъера гIулакхаш дувцаш кастта хургйолча КПСС ЦК Пленумо. Цунца дувзаденна дукха ха йоацаш газеташа кепатехай «ХIанзарча хьалашкара парте къаман политиках» йолча КПСС платформа проект. Вай республикерча партийни организацешка, къахьегама коллективашка чIоаггIа Iомаеш а ювцаш а я из укх деношка. Цу хьакъехьа къамаьл хургда В. И. Ленина цIерагIча культура Двореце тахан хьаеллача ГIалгIайчен халкъий съезде. Укх оагIон тIа оаха кепатох парте платформа проект ювца цхьайола материалаш.

БЕРКАТЕ ХЬАСТ

ДОТТАГIАЛИ вошали вай обществана карагIдаьнначох эггара лоархIамегIдар да. БIарг саннa лораде деза из, дегa цIена боацача наха бе ца кхоачнйташ. Со се къамах хIнре ва. ДукхагIдола са вахара шераш Къулбаседа-Кавказа машинаькъа тайп-тайпарча отделенешка болх беш, ХIирашкахьа воацаш дIадахад. ХIаьта а чIоаггIа раьза хургвац со, ше ваь моттиг йицъяь лелаш ва из, аьнна, сайх бехк баьккхача.

Цхьайолча хана хоз сона хIираштен гIалгIаштен юкъе цхьацца цатоамаш хул, яхаш. Сай вахаре уж зийнавац со. Масала, са да Наьсаре бахача гIалгIашца доттагIал лелadеш вар. ХIара аьхки цига хулар со моттигерча кIаьнкашца ловзаш. Цу хана Iомабир аз гIалгIай мотт а. ХIанз а шаьра дагадоагIа сона зIамига волаш хеза гIалгIай цхьадола фаьлгаш, кицаш, наьрт - орстхоех дола дувцараш. Царех цхьадараш хIирийчарех дукха эргаш а дац.

Кхелета вар со гIалгIай мехкагIа боахача хана. Сталин а Берия а керте латтача гIозаро бaь тийша болх бар из.

БIаьш шераш да дика лоалахой санна гIалгIайи хIирийи баха. ДIа-хьа гаргалонаш ю цар. Дуккха масалаш доаладе йиш йолаш ва со гIалгIаша хIирий мехкарий кхувларах. Цу тайпарча цхьан моттигах дувцаргда аз. Машинаькъа отделенена чуйоагIача домоуправлене паспортистка йолаш болх беш я хIирий кхалсаг Тумгоева Светлана. Из ше Дур-Дур яхача юртара хьаьнна я. Итт шу хьалха ший вахар гIалгIай зIамигача сагаца хеттар цо. ХIанз кхо бер а кхедеш, бахаш ба уж шиъ.

Из мара дешн... Са сай йоI, медицински институт яьккхачул тIехьагIа, Назране болх беш хиннай. ХIанз аспирантуре яха кийчо еш я из. Эггара дIайхагIдола дешаш оал цо шийца уллув къахьегаш хиннача гIалгIай лорех. Алал, тIаккха са фу дов хила деза гIалгIашца, къона къаваллалца духхьал дикадар мара царгахьара дайна ца хилча.

Дукха ха йоацаш хиннача СССР халкъа депутатий хьалхарча Съезде вай республика викалаша оттадир гIалгIай автономех дола дош. Сога хьаттача, дерригача гIалгIай къаман из ловш дале, духьале е йиш яц цу гIулакха. Цул совгIа, къаман политика харцъяха йолаялале хьалха, иштта ма хиннадий из.

ХIАНЗ а дагалатт сона массехк шу хьалха Орджоникидзе хинна событеш. Цу хана гласность яцар, цудухьа ше мадарра городе эттa хьал довзанзар наха. ХIаьта а, ала деза, ца эшаш даь хIама дар из. Укхаза бехке хиннараш экстремисташ бар.

Майра никъ ба парте лаьцар — дувлийта гIалаташ къайла ца кхахьар, таханара хьал ше долчча тайпара дувцар.

Бакъда, хIанз а демократе хьалашка даха Iемадац вай. Митингаш яьй, аьнна, продукци дикагIа хургьяц, кхашкара чуэца ялат тIаккхетаргдац, наькъаш тоалургдац, Iалам дерзаргдац. ТIатеIIа болх бе беза, беркатага бода никъ лахара, правовой пачхьалкхе хьаяра тIехьа!

«ХIанзарча хьалашкара парте къаман политика» яхача КПСС платформа проект ешаш а Iомаеш а аз кхетадир, цхьан хана цу даькъе дувлийта гIалаташ сихха дIадаха дезилга. Цу хьакъехьа шин дагара хила йиш яц цхьаккха саг.

Г. МАМИЕВ.
Грозненски машинаькъа отделене хина Iалашо яреи санитарно-технически хьалийи отдела начальник.

Харцо дIаяккха

КОММУНИСТИЧЕСКИ партена а вай мехка а керте диктатор Сталин лаьттача хана чIоаггIа телхаяьй ленински къаман политика принципаш, бизза пайда ийбайтабац дуккхача къамашка автономни бокъонех, нохчийи гIалгIайи а юкъе болаш хиннача массехк къаман репрессеш яьй, автономеш дIа а йоахаш, бIаьш шерашка шоаш даьхача моттигех а доахаш, Казахстане, Юкъерча Азе, кхыча гаьнарча моттигашка низагIа дIа а ухийташ.

Харцхургдац Сталинен цун гонахьенои эггара чIоагIагIа низаш даьраш а гIелал енараш а гIалгIай ба аьлча. 1924 шера денз 1934 шерага кхаччалца йолча итт шу гарггарча хана Владикавказе (хIанз Орджоникидзе) центр а йолаш, шоай автономни область яр цар. Цу городе центр а йолаш шоай автономни область яр хIирий а. Город ше къаьстта йола административни единица яр: е хIирашца а е гIалгIашца а йоацаш.

1928 шера ВКП(б) Къулбаседа - Кавказски крайкомо, Сталина указани а енна, соцам бир Владикавказ хIирашта дIа а лойла. ГIалгIай автономни областа центр поселок Назране Iо а хьойла, аьнна.

ГIалгIай обком а еррига партийни организаци а цу соцама духьалъяьлар. Из дош дувца гулъяьча гIалгIай партийни организаце активе духхьала цхьа саг — Ханиев Махьмад мара хиннавацар крайкома решени хьаллоацаш.

Цхьабакъда, Сталин-м хиннавацар цунах тоъам а баь Iе дагаволаш. 1944 шера Берен цун заместитела Кобуловеи гулдаь йоахараши аьлдиташи хьал а лаьца, аз аьннад,— даьннад, аьнна, Нохч-ГIалгIай АССР вIалла из хинна а ца хилча санна дIа а яьккха, Казахстане Iобахьийтар гIалгIайи нохчийи. Цига 13 шу даьккхачул тIехьагIа КПСС XX съезда Сталина леладаь ийрча гIулакхаш гучадаьхачул тIехьагIа, Нохч - ГIалгIай АССР юхаметтаоттайир, нохчийи гIалгIайи цIа а боахкийташ. ГIалгIай гIулакх дала доаггIача тайпара чакхдаланзар цу хана — гIалгIай Пригородни район хIирашка йитар.

«Логика», «гуманность», «справедливость», «объективность» яхача эрсий дешай маIан довзаш болча, цу тIа ленински къамий политика къоабалъеш болча коммунисташа из хIама мишта, фу дагадолаш, малагIча оагIорахьара нийса лаьрхIа даьд ха хала да, кхыметтел хIанз а, из хIама даь 32 шу даьнначул тIехьагIа.

УИЛА ЕРГЬЯ вай. ГIалгIайи хIирийи ши къам ма дий вIашгъюххе дахаш. Сталина боха а баь, Казахстане Iобахьийтаб гIалгIай, цар мел хинна лаьтта, юрташ, кхы мел хинна рузкъа хIирашта дIа а денна. Кхойтта шу даьнначул тIехьагIа парте съездо чIоагIдаьд, гIалгIай харцахьа бохабаь хилар. Долче, даккха бокъо а йоацаш, дIадаьккха хиннад паргара дIа мел даьккха хIама а. ХIаьта бокъо йоацаш дIадаьккхар юхакхачийта ма дезий даьга. Логика законаш иштa да. ТIаккха гIалгIай мукъа а баьнна цIабоагIача хана, хIираша цхьа район оаха дIалургьяц, тхона эшаш я из аьлча, гIалгIашта а еза шоай район, из шоана яла йиш яц ца алар миштад, из район дIаеннача хьакамий?

ХIанз вай парти дувца лаьрхIа я къамий дош, кастта хургйолча ший ЦК Пленуме. Даггар ювцаш я хIанзарча хьалашкарча парте къамий политиках йолча КПСС платформа проект. Цу тIа шерра белгалъяьй республикайи автономейи бокъонаш. Цу тIа дIаяздаь да репрессеш яь хиннача къамашта бокъонца реабилитаци е езаш хилар. Догдоахаш хургда вай из Пленум хулаш гIалгIай автономни юхаметтаоттаяра дош а къоастадергхиларга.

М. ЛЬЯНОВ,
парте ветеран, персональни пенсионер.

Вахаро дIадех

ШЕКО ЯЦ. В. И. Ленин кхелхачул тIехьагIа партена а пачхаьалкхенна а керте эттараша къаман политика чакхйоахача доккхий гIалаташ дувлийта децаре гаьна баьнна хургбар вай мохк. Бакъда, хIанз дерригача халкъага ювцийтара араяьккхача къаман дешах йолча КПСС платформа проекта къамашта юкъерча гIулакхий ленински концепцена юха тIадуг вай. Къаман дешах лаьца дукха керда принципиальни моттигаш я платформа тIа. ХIаьта а бакъахьа дар СССР Лакхехьарча Совето а СССР халкъа депутаташа а шоай платформа хьакхайкаьяларе. Амма, из гIалат тоалургдолаш да проект ювцача хана, хIана аьлча цу хьакъехьа хIаране бокъо ма йий шийна хетар ала.

Проекта тIа аьннад: автономни областий е округий территори хувца йиш яц цар бартара мара. ТIаккха автономни республикай? Къайлакхахьа мича деза, автономни образованешта юкъе шоайла территориальни претензеш йолга. Нийса лархIа доагIаш да, масала дуккхача хана денз шоашкара дIадаьккха шоай лаьтта гIалгIаша юхахьадехаш хилар. Ховш ма хиллара, тахан цар шоай автономи хьаяр дех. Сона хетаргахьа, гIалгIаша а кхыча къамаша а — Поволжье бахача немцаша, крымски татараша, курдаша, иштта кхычар дехар кхоачашде деза.

«Къаман автономе правовой статуси лоархIами айбе» яхача даькъа тIа йоах «...къаман дIадехараш кхоачашдара бизза пайда ийбе реальни тарон низи болаш яц автономни образованеш». Аз кхетадьчох, из тезис автономни республикашта союзничарца нийсса дIаовтта новкъарле еча факторех я. Со раьза вац цунна. ХIана аьлча, из ишта хилча цхьайолча союзни республикех автономни яраш е езаргьяр, хIаьта цхьайолча автономни образованей статус союзни республикай боарамга кхоачае езаргьяр. Аз яхац тахан Башкирех е Нохч - ГIалгIайченах союзни республика е еза. Амма, ала лов цу тайпара дешаш гIеттадара бахьан да цхьа республика союзни хIанай, е вож автономни хIанай, аьнна, хаьддa белгалдаьккха хIама ца хилар. Цудухьа вай хIанз дIачIоагIъе еза автономни пачхаьалкхен образованех союзни республика хьаяра йола белггaлара механизм. ФуннагIа - моллагIа дале а, статус айяра таро хилийта еза.

«Къаман культурехи меттехи», — яхача даькъа тIа дувц метташ цхьа бокъо йолаш да, яхаш. Цхьабакъда, цу тезисах даьсса хабар хургда, нагахьа санна из бокъо ялара дола хаьдда наькъаш белгал ца доахе, дIачIоагI ца дой. Мотт дегIабоалабара эш из лелабу моттиг: цу меттаца даккха деза ялат, Iилман тохкамаш де деза, иштта кхы дIахо а. чIоагIа лоархIаме да платформа тIа къаман мотт лелабе моттигаш белгалъяхар.

КАСТ - КАСТА хаттараш увтт: вайна хьеннай йоккхий таронаш, шерьяьй бокъонаш, бакъда, малав уж бокъонаш лур? Хьалха вай историца дуккхаза нийсденна махкиллара, юхадIаяха а тарлой-хьогI уж? Цу хаттарашта жоп лу КПСС платформа проекта «Къаман доши гражданий бокъонаши» яхача даькъа тIарча укх пункто: «репрессештен массови депортацештен кIал нийсденнача халкъашта йиза политически реабилитаци а еш, цу тайпара хIама кхы цIаккха а хург ца хилара тешам луш законодательни акт эш».

Уж дика дешаш да! Укхаза тIатоха деза бала лайнача халкъашта экономически, материальни гIо дара де доагIар. Аз кхетаду, таханарча КПСС ЦК Политбюроси правительстваси Сталина леладаьча бIехача гIулакхашта хьалхара жоп ца лулга, цу тIа эггара хьалха сталинизманеи застойни ханаи бехк баьраш уж шоаш ба. Цул совгIа, материальни ресурсаш йIаьхий яц, дукха халонаш лайнай. Новкъостал де йиш а я, де а деза кхычунца. 1945 шера тыле хьинаре къахьегарах совгIаташ тийннад наха. ХIанз цу совгIаташа цхьацца льготаш лу. ХIаьта репрессированни халкъий викалашта тийннадац уж совгIаташ. Iалаьмате хьинаре къахьнйга дале а. ШоэлагI-дале, тIом чакхбоаллача хана Эскарера дIабаьхаб репресси яьча халкъий викалаш. Царна доаггIаше, Сталинах кхераш, совгIаташ дIатийнадац. Укхаза нийсхо меттаоттае еза.

С. ХАДЖИМУРАТОВ,
Веденски района Элистанжински юкъерча школа хьехархо.

Бакъдар бакъ хила деза

ХОВШ ма хиллара, Къулбаседа Кавказе Советий Iаьдал котдаларца хьайнр балкхарой, черсий, къоаршой, гIалгIай, хIирий, чергасой, нохчий чубоагIаш йола Горски АССР. 1924 шу юкъекхаьчача хана Горски АССР дIа а яьнна, лакхе вай цIераш яьхача халкъашта автономни областий статус елар. Цу даькъе вIашагIъеллар ГIалгIайи ХIирийи автономни областаш. Вошал долча шин халкъа автономни областий столица йир город Владикавказах.

1931 шера цу хана хиннача ВКП(б) ГIалгIай обкомои ГIалгIай облисполкомои даьча дехарагIа Владикавказах Г. К. Орджоникидзе цIи тиллар. ГIалгIайченеи ХIирашкахьеи Советий Iаьдало котало яьккха хилар цунца дувзаш хиннадаь.

ХьатIаэттар 1934 шу. гIалгIай халкъага хала балеи йоккха гIайгIеи нхаьча шу. Цу шера, ГIалгIайче, цун халкъага хаьтта хIама доацаш, исторически дIачIоагIденна вахареи бытеи социальни, политически, экономически, культурни хьалаш теркал а ца деш, ший къаьстта хиннача автономех а яьккха, Нохчий автономни областах дIатехар. Цунца цхьана гIалгIай шоай столица а йоацаш бисар: город Орджоникидзе Къулбаседен ХIирийчен административни центр а яь дIаелар.

Иштта бар командно-административни бюрократически система хIирийи гIалгIайи халкъашта юкъе моастагIал хьалхьоадара юкъе белла цIур, искусственно вIашагIкъоастадир бIаьшеренашка вIаши лалла даьха вошал дола шин къам...

Сога ала тарлу, этнически а культурни а нохчийи гIалгIайи вIаши гарга ба, аьнна. Из иштта да, хIаьта а, кIезига да Союзе вIаши гарга а тара а дола халкъаш, шо-шоай республикаш а йолаш? Из-м нийса ма дий. Нохчийи гIалгIайи хила мегаций 1934 шерага кхаччалца санна шо-шоай автономни республикаш?

ГIалгIай Iаьдал хиннад, — юрташка-м хIанз а да из, — бераш хьалкхийча дас-нанас мехкарий маьре бохийташ, хIаьта къонгашта хIаранена къаьстта ший цIа хьалдеш, цул тIехьагIа царна истий кхувлаш. Из-м хьаькъале ма дий, сага ший цIа, ший кхуврч, ший дезал хилча аттагIа да лоалахошца барта ваха, хьаша-да тIаэца. Дезал бола саг, кхетадеш ма дий из, ше ца воалача кхаьчача мара общежите вахаргвац. Хоаттаргда вай, хIана лехк бIарчча халкъаш общежитешка, мала малагIа ва ховргдоацача доахаш? Хьахиннад керда этнически кхетамаш: черсий-балкхарой халкъ, къоаршойчергасой халкъ, нохч-гIалгIай халкъ. Да мичад, цIаккха а хила мича хиннад уж тайпа халкъаш, Балкхарой, черсий, къоарашой, чергасой ба, масала, таджикаш, гуржий, эрсий, кхыбараш болаш санна.

ШИННА ловр деш Сталина оттадьча туржаIа мух чакхбаьлар берригача мехка санна вайцига а. Сталин хIанз воацаш вале а, цо качбелла балеи чуелла гIайгIеи нохчаштеи гIалгIаштеи хIанз а тIераяьннац. Болабелар Сийлахь-боккха Даймехка тIом. Коллективизаци яьча шерашка а сталински репрессеш хиннача шерашка а вай халкъий мел дукха халонаш, бала, Iазап ла дийза дале а, массанена а юкъара бала тIаэттача хана дерригa а халкъаш цхьа саг санна хьалгIайттар Даьхе лорае. Цу тIем тIа дакъа лоацаш хилар духхьала нохчийи гIалгIайи къамех бола 32 эзар бIухо, царех 15 эзар совгIа саг шоай лоIамагIа фронте ваха а волаш. ХIара кхоалагIвола маIасаг тIем тIа вар. ТIем тIа бахарех ахаш а бахканзар цIа. Нохч-ГIалгIайченера 30 эзар совгIача сага тIем тIа денали къонахчали гойтарах орденаши медалаши елар.

ХIаьта кхыча халкъашта санна, шоай мехках бахарах нохчаштеи гIалгIаштеи тIакхаьчача халонех, цар лайнача Iазапах аз тахан дувцаргдац. КIезига дийцадац цох укх тIеххьарча хана.

1956 шера хилар КПСС XX исторически съезд, цо бизза мах хоадабир духхьала цхьа Сталин хеставеш хиннача заман.

Кастта арадаьлар (1957 шера 9 январе) НГIАССР юхаметтаоттаярах дола СССР Лакхехьарча Совета Президиума Указ. Цу тIа йоахар, нохчийи гIалгIайи автономи юхаметтаоттаю хьалха хиннача территориальни делене доазонегIа. Из ше хила доаггIача хьисапе дар. Амма, хала хете а, из юхмаччахьа даьккхар.

Из Указ толха а деш, гIалгIай халкъа лоIами дагалаттари данне а теркал ца деш, ах гаргга дола дакъа Къулбаседен ХIирийченна дIаделар. Цу тIа вIалла а лархIанзар е теркал а динзар дIаяхача замалахьа а советски хана а гIалгIай къаман ерригa хIана яц, аьнна, йола исторически событеш гIалгIай халкъах дIаяла йиш йоацача цу территоре тIа хинна хилар. ГIалгIай къаман шовзткъа гаргга юрт а шахьар а дIаяьккхача а цIераш хийцача а хьисапе йисар. Из дерригa тамаш йолаш хIама дале а. цIераш а хийццача юсаш я хIанз а тIехьа. ЦIераш хийцача юрташта юкъе я, из цецвоаккхаш дале а, Ангушт, хIаьта гIалгIайх «ингуши» алар цигара хьадоагIаш ма дий. Из цкъа-дале. ХIаьта шоалагI-дале, Ангушт яхача юрта йисттерча боса — Барта-босе оалача моттиге мехко барт а баь, 1770 шера ГIалгIайче Россех дIакхетара исторически актана кулгаш а яздаьд.

БIаьшерашка Черсий мехкаца доазув долаш хиннай ГIалгIайче. Бакъда, 1957 шера территори екъаро из доазув дIадаьккхад...

ХIанзарча ГIалгIайчен территоре тIа я Къаьским, СоагIапче, Пседах яха юрташ. Уж цIераш черсий меттагара хьаьнна я. Бакъда, цар цIераш хувца, цхьаннена а дага-м дехадац хIанзалца. Нохчийчене я Коби яхаш хIирий баха юрт. Цун цIи хувца дагадеха а саг вац. Сендухьа хийцай ворхIе даь хана денз гIалгIай хиннача юртий цIераш?

ХIаьта а, оалаш ма хиллара дуне дика нах боацаш дусаргдац. Дуккхачар сталински режимо вайна тIаоттадаь Iазап, гIайгIеи балеи шоашка кхаьчача санна дегашта Iаткъаш тIаийцар. ХIанз а тIехьа дега хьамсара хеташ дагакхоаб гIалгIаша хIиречун инарала Плиев Iийсай цIи. Цо гIалгIай мехкагIа баьхача хана, ше тIанийсвелча дохадайтадац Пхьилекъонгий-Юртара гIалгIай кашамаш кхыча ерригача юрташкара кашамий боарзаш Iошаьрдаь, чурташ дIакхихьа доахадаьдар. Исса Александровича аьннад йоах: «ГIалгIай шоай цIеношка цIакхаьчача, из иштта хург а да, эггара хьалха кашамашка гIоргба. Фу хеталургда царна вайх, лоалахоех, шоай байнача дай боарзаш дохадаь бIаргадайча?»

ГIалгIай цIакхаьча шоай наьна лаьтта баьлча эггара хьалха кашамашка а бахе гора увттар, белхар, лоаман наьха IаьдалагIа къонахчун фухха тIакхаьчача а велха йиш еце а.

КХО БIАЬ эзар саг волча гIалгIай къамах Нохч-ГIалгIайчене бIаь шовзткъа эзар гаргга саг мара вахац, вожаш дуне мелд дIанйнаб. Шоай профессиональни композитор вац гIалгIай. ХIаьта профессиональни илланча а вац. Ши шу мара дац гIалгIай къаман театр хьаде, аьнна, указани енна. Из хIанз а хьахинна даланза да. ГIалгIай берашта шоай наьна меттал шаьрагIа хов английски е французски меттаиш. Се гIалат варгвац аьнна хет сона, йоазонца бола гIалгIай мотт йоазонхоштен, цхьаццаболча вузашкарча хьехархоштеи, журналисташтеи мара хац, аьлча. Кхычар шоайла бувцар цхьаккха кхетаргвоаца эрсийи гIалгIайи дешаех вIашагIбелла мотт ба аьлча а, къамаьл дечар шоаш мара кхетабой а тамаш йолаш.

Дуккхабараш гIалгIай халкъа проблемаш бе-башха ца хеташ ба: цхьабараш уж проблемаш ца йовзаш ба, вожаш — уж йовза а кхетае а безам боацаш. ГIалгIай халкъа кхела хьакъехьа дош аьлча националист яха цIи хьох тилла кийчбенна багIараш а ба. ЗаконагIа доацаш хIама дехаши эшаши бац гIалгIай. Советски Союза цаI болча а барт болча а дезале баха лов царна. ХIираштеи гIалгIаштеи юкъе китайски пен хьалбе бахкац уж. Царца вошал а гаргало а йолаш баха гIерт. ГIалгIаштеи хIираштеи юкъе бIаьш гаргалоний мазаш да, итташ дулхах-цIех лоархIаш тайпаш да вIаши вошал а леладеш. ГIалгIайи хIирийи шинна къаман цаI долаш дукха гIулакхаш, оамалаш, Iаьдалаш да. Цхьан кемаца дIадаха дезаш халкъаш да уж. Ленински къаман политика къулба а долаш.

ЧАХКИЕВ СаIид,
йоазанхо.

ДЕМОКРАТЕ ЛАРДА ТIА

ВАЙ мехка мел бахача наха теркамца тIаний цар КПСС къаман дешах йолча платформа проект. Тахан массане дика кхетадеш да къамий политике сихха овлангара хувцамаш де дола ца дича йиш йоацилга, хIана аьлча, вай общество дIахо дегIаахара из геттара Iаткъаргдоландаь. ЦIаьхха хинна хIама дац цхьайолча регионашка къамашта юкъе ца тоамаш а довнаш а дувлар. Цу хьакъехьа платформа тIа а йоах: «ХIанз вай мехкана духьалъэтта къамаш дегIаахарен къамашта юкъерча гIулакхийи проблемаш кIоарга овлаш долаш я».

Советски федераци исторически дегIаахарга хьежача из бакъдеш дуккха масалаш корадоагIаргда. 20-ча шерашка дIакхайкаьяьча а 1924 шерарча Конституце тIа чIоагIъяьча а республикай суверенитета, къамий бокъонаш цхьатарра хилара принципаш тIехьагIа толхайир пачхаьалкхен кулгалхоша. Ленина харцахьа йолаш лаьрхIа а тIа ца нийца а «автономизаце» политика чакхъяьккхар Сталинон цун гIозарон. Центрера деннача амарашка хьежжа мара шоай гIулакхаш леладе бокъо яцар къаман формированей. Сталин дIаваьлча из хьал тоадара цхьацца реформаш дIайолаьяр, цхьабакъда, леррагIа дIабаханзар из болх.

ХIанз вай, правовой пачхаьалкхе кхоллача хана, керттера декхар да СССР Конституце тIа дIакхайкаяь къамий бокъонаш юридически чIоагIъяр. Хьалха цхьадолча къамашкара дIаяьха бокъонаш а юхаметта ца оттайича нийса дац. Крымски татараш, волжски немцаш, туркаш - месхетинцаш таханарча дийнахьа шоай автономи йоацаш ба. ТIеххьарча хана ира эттай ГIалгIайчен проблема. ХIаьта мишта къоастаде деза из дош? Керттера да, демократически хьисапе из дIахьош хилар. Цу хьакъехьа, сона хетачох, доккха маIан долаш я ГIалгIайчен къамий съезд.

А. ГАНДАЛОЕВ,
ЧИНИИИЭСФ Iилман болхло.

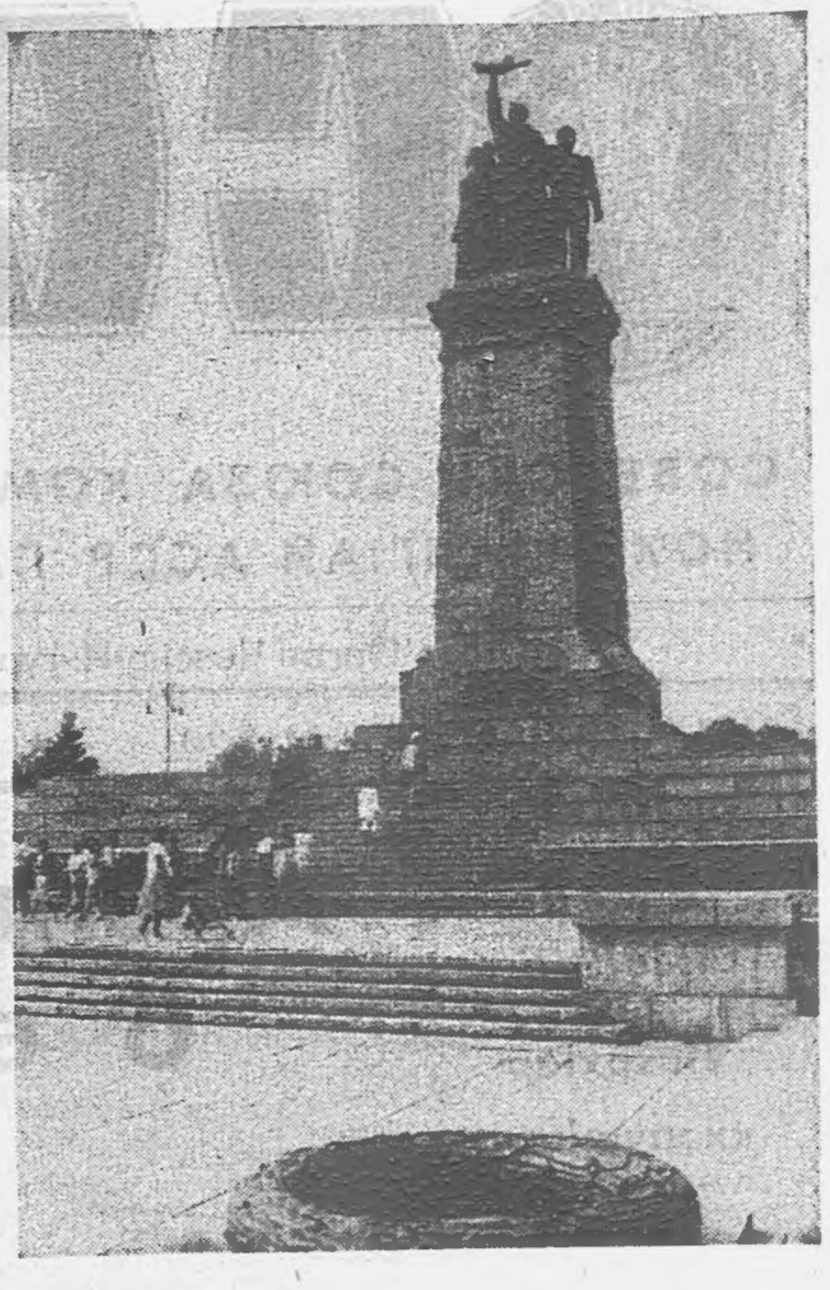

СУРТА ТIА: Софие Советски тIемахошта-кортамукъале яьккхараштa оттадаь памятник.
В СОЗИНОВА сурт (ТАСС).

ТАХАН — 45 ШУ ДУЗ БОЛГАРЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕВОЛЮЦЕ

ДИЦЛУРГДОАЦА ДЕНОШ

Дуккхача хана денз Нохч-ГIалгIайчене лоархIаме гIишлош хьалъеча дакъа а лоацаш, хьинаре къахьегаши шоай балха тIа йоккхий коталонаш йоахаши ба вежарашха йолча Болгарски Халкъа республикера гIишлонхой. Царех цаI ва болгарски гIишлон группа профкома председатель Васил Костадинов Петков. Цу дезача денна вай республике гIишлош еча башха-дика толамаш а доахаш шоаш накъабаьхка хиларах дувц цо.

— Тхо миччахьа къахьегаш а дахаш а дале а тхона, болгарашта, чIогIа боча а хьамсара а да Болгаре къаман цIей, хIана аьлча, тха халкъ фашистски гIаьрахой Iазапах мукъадаьккха ди да из, — аьлар Васил Костадиновс. ЦIаккха шийна а ше санна болчарна а 1944 шера 9 сентябрь дагардаргдоацилгах дувц цо.

Из тамаш а яц. Болгараша шоай кортамукъале яьккха из ди дика дагадоагIачарех ва из. Цу хана нйслагIа шу а долаш, шоллагIча классе деша вагIаш хиннав В. Петков. Долче, «бера хана бIаргадайнар хана-жерахьа дицлац» оалаш да халкъа кица. Цунна а дайна, ший къаман цIей даим дагалоаттадеш ва из.

ЦIи хеза дола Родопи яха лоамаш цун даьхе я. Цун дай баьхаб Равногор яхача юрта. Геттара дIайха дера 1944 ш. 9 сентябрь, яхаш дагалувц Васил Костадиновс дIаяха ха. Сихбенна рожь, коартолаш чуэцаш бар нах. Юрта болх беш яр чIоагIа къамаьл деш йола радиош. Локхаш революционни музыка а яр. ЦIаьхха дага а доацаш, массанена боккха кхаъ хулаш хоам кхаьчар: Советски Эскарои болгарски партизанашеи мукъаьяьккхар Болгари, монархо - фашистски правительство йоха а ьь, хьайнр Отечественни фронта правительство.

ЧIоагIа кхаъ хинна тIаийцар из болгарцашa. Из котало йоаккхача хьинаре дакъа лаьцар Васил Костадинов ваьхача Родоперча Антон Иванова цIерагIча йоккхача партизански отрядо. Цо каст-каста сатем боабора фашистий. Цудухьа дукха лоа денача, чIоагIа шелал эттача 1943 шера из отряд йохае дагахьа дукха эскар тIалаьллар фашисташа. Дукха нах байра шинна оагIорахьара. Геттара кIезига бисабар партизанаш. Васил Костадиновна тахан а тIехьа хьалхашка латт лаь тIа гIолла, когаш берзана дIабугаш латташ хиннача есаралла бигача партизаний сурт.

Кхы а чIоагIагIа моастагIчунна дорхбенна бар кара баханза бола партизанаш, цар моастагIчунца бов кийча а болаш, кхы тIа а шоаех хьатехар керда нах. ВIашагIъеллар Васил Коларова цIерагIа йола партизански бригада. Цу бригада бIухой 9 сентябре городе Пловдиве чубаьлар. Родопена 40 километр мара гаьна йоацаш яр из.

1944 шера 9 сентябре болгарски эскар Советски Союзагахьа даьлар. Из дакъа лоацаш хилар Югослави, Венгри фашистех мукъайоаккхача. Цхьана тIом беш хиннача советски нахаи болгарцаштеи юкъера доттагIал тIа-тIа чIоагIлора. Цунна тешал деш масалаш доаладе йиш я. Къиза тIом латтар Венгрерча Драва Соболч яхача юрта. Немций цу тIем тIа котбала гIерташ бар. Дукха байнабар цига болгарски салтий. Эггара чIоагIагIа хало болгарцашта тIаэттача хана, цига новкъостала кхаьчар советски бIухой часть.

Цу хана чIоагIденна доттагIал, вежарашха дола мехкаш машаре дахача хана а тешаме долаш дIадодаш да.

Ткъо шу хьалха СССР болх бе болабелар болгараш, цу даькъе Грозне а болалуш. ЦIаьхха дага а доацаш нийсдаланзар Васил Костадинов вайцига гIишлош еча балха вар. Болгарски гIишлонхой къахьегаш болча вай мехкарча тресташкара цига баха хиннаб советски специалисташ. Вай мехка къахьегара гIишлонхой мишта кийчбу хьожаш, болгарий опыт йовзаш бар уж. Цу аьттув болаш йолча хана Сийлахь-воккхача Ленина Даьхе йолча гIишлош хьалъеча ваха лаьрхIар цо. Из кхоачаш а дир. Шин шера къахьегаш хиннав из Украине, кхаь шера Саратовски областе, хIанз шу дизад Грозне болх беш вола.

— Нанас баьча вежараша, йижараша санна тIаийцар болгарски гIишлонхой советски наха, — яхаш дувц Васил Костадиновс. — Цудухьа тхона цIаккха дагадохац тхоай мехка гаьна да, тхоаш цIагIа дац аьнна.

— Мишта накъадаьхкад шу шоай мехка паргIато яьнна 45 шу дузача цIейна? — аьнна шийга даьча хаттара жоп а луш, Васил Костадиновс аьлар:

— Дукха гIишлонхой ба тха «Грозтрубопроводстрой» гIишлон - монтажни тресте болх беш, хIаьта 140 саг ва тха «Астраханьнефтегазстрой» тресте къахьегаш. Астрахане доккхий къахьегама толамаш даьхад Астрахань - Мангышлак яха водовод юллача къахьегача Иван Йоржанов Иванов керте латтача гIишлонхой бригада коллективо. Иштта дика къахьегаш я цига Георги Грозев Георгиев керте латтача гIишлонхой бригада коллектив. ДIабахача бетта задани 182 процент кхоачашъяьй цо.

Грозне къаьстта дика болх а беш, башха-дика производственни толамаш доахаш я Георги Димитров Граматиков, Радан Алеков Раев, Борис Величков Борисов, Никола Ганчев Друмев, кхыбараш керте латтача гIишлонхой бригадай коллективаш. ТIеххьарчо хьалхара моттиг яьккхай болгарски гIишлонхошта юкъе яьржача яхье. ХIаьта башха-дика къахьегама толамаш доахаш бола болгараш итташ ба укхаза, цар массане цIераш яьха а варгвац.

Тахан шоай цIей дездеча хана Грозне Тбилисе, Астраханера Волгограде экскурсе баха, иштта «Бенойн» яхача турбазе баха салоIаш, шоай деза ди дездеш ба болгарски гIишлонхой.

С. АРБИЕВ.

Арендана—шерра никъ

Декхарех лоархIабу

Дикка дIачIоагIлуш йоагIа аренда Урус-Мартановски района «Гехинский» совхоза хьайбай боахаме. Цу хьисапе леладеш 635 бежан да укхаза. Карарча шера хьалхарча ялх бетта 35 тонн дулх тIакхийттад царна. Дийнахьа тIакхета дозал — 680 грамм. Из тоъал дукхагIа да боахаме юккъера долчул.

Геттара дика дIадода Тэсуев Iале кулгалдеча арендни звенон гIулакх. Цунна чубоагIара цхьан цIагIара нах ба. Дийнахьа хIара бежана юкъера лаьрхIача 922 грамм дулх тIакхетнийташ къахьийгар цар карарча шера. Духхьал хьалхарча кхаь бетта 4860 сом алапи ийцад звенос. ХIанз керда бежанаш хьа а ийца, уж дулха кхоабаш ба ТасуевгIар.

Арендатораша Якубов Абубакарен Абубакаров Iийсаси 194 шинар леладу. Детташ долча доаханий Iул тоадара лаьрхIа да уж. Совхоза специалисташа яхачох, гIулакх тIехдика дIадода. Дукха ха йисаяц шинарех детташ дола доахан хила.

Кердача тайпара къахьега ловш бар Кавкалиев Шарпудин, Асуханов Мохдан, Бексултанов Шамхан. Совхоза кулгалхоша «ак» аланазр парга. Чуийнна болх беш ба уж хIанз хьайбай боахаме.

Эскаре гIулакх де вахале хьалха бежаний Iул доажадеш хилар Исаев Адлан. Из атта йоаца професси цунна йовзийтар дас — моттигерча шурий-товарни ферма болхлочо. ХIанз шоллагIа шу да цу шинне арендагIа леладе 250 бежан хьайийца. Иззалз доккха Iул леладе шоашта шиннена низкъала хургдолга кхета а даь кхы а ши саг хьатехар цар шоай звенох.

Ахка хьатIанхаьчача, лоаман даьгIенашка халлаьхкар арендатораша доахан. Цигара хьаьнача, коркача баьцах кхийтача тоадала доладелар хьайбаш.

Звенон керте латт Адлана да — Iалаудин. Цун цIи районе дика йовзаш я. Ткъаь итт шу совгIа дIаденнад цо хьайбай боахама. Даьхено боккха мах баьб ветерана карагIдаьннарашта, цун наьха тIа Къахьегама Сийлен 3 степена орден къег. Шоана гучча бесса, зIамига волча хана денз даьгара масал хьаэца йиш йолаш хиннав Адлан.

ХIанз а хьалха да арендатораштa карагIдаьннарех биззача боараме дувца. Тараза тIа даха деза доахан. ТIакха ховргда мел дулх тIакхийттад царна, къахьийгача наха дIадоагIар фуд. Дале а, арендатораш шек бац шоаш тIаийца декхараш дикка тIеххоачашде шоай низ кхоачаргхиларах. Совхоза специалисташ а из уйла йолаш ба.

ТаргагIертай хьайбаш леладерашта эггара чоалханегIа йола ха. Ханнахьа кийчо е еза хьатIадоагIача Iана. Маэшша доакъар Iалашде деза. Цудухьа, цIи яьлча санна из деш ба Адлани цун новкъостийи, совхозера кхыбола арендатораш.

— Аьхки хинна хьокхамаш лохдалийта йиш яц, — йоах Адлана. — Сона хетачох, тхо лоархIадергдолаш декхар да из.

М. ЭРЗИЕВ.

КЪАХЬЕГАМА МУЛАШ

Къаьстта дика къахьег пятилетка дийлагIча шера «Старогрознефть» НГДУ мехкдаьттахошIа. Цхьа бутт дIабахийтабац цар шоаш тIаийца декхараш дикка тIеххоачаш ца деш. Цудухьа дерригача технико-экономически хьокхамий бархI бетта задани кхоачашъярах ханал хьалха рапорт делар цар. Цудухьа паччахьалкхен планагIа лаьрхIачул совгIа цар даьккхад 52900 тойн «Iаьржа дошува» 30 миллион совгIа кубически метр гази. БархI бетта заданел тIех цаIн ахн миллион совгIа сома маьха продукци ехкай.

Мехкдаьтта чакхдоахача заводашта бийдал лоаттаяра йола задани йиъ процент тIеххоачашъяьй НГДУ коллективо. Къахьегама овсарле лакхъяра паччахьалкхен план 105,4 процент кхоачашъяьй цо. ИоагIачул дукхагIа продукци маьхалъяккхарах, кхом барен хьурмат дарен режим чIоагIъярах укх шера мехкдаьттахоша баь пайда 870 эзар сома маьха ба. Скважинех пайда ийбара коэффициент а дикка лакхъяьй цар.

Уж толамаш доахача диза дакъа а лоацаш, хадданза социалистически яхье хьалха латташ хиларца белгалъяьнна я Бабуков Борис Владимирович керте латтача йиълагIча промысла коллектив. Башха-дика производственни толамаш дахарца шоай новкъосташта хьокхам а телаш, хьинаре къахьегаш ба мехкдаьттен гази йоаха операторащ Идигов Iхван, Джубаев Шамхан, Бычков Виктор, Лещев Анатолий, мехкдаьтта доаха мастераш Горбатенко Анатолий, Корнеев Анатолий, кхы дукха бараш а. Денгара денга шоай производственни хьокхамаш дикагIа хулийташ къахьег цар укх сентябрь бетта а.

Л. ГРИГОРЬЕВ.

Гудермесера хоамаш

Гудермесски вагонни депо коллективо дерригача технико-экономически хьокхамех йола бархI беттара планаш ханал хьалха кхоачашйир. Масала, вагонаш араялийтар лийрхIачул 3,6 процент дукхагIа, къахьегама овсарле 108 процент лакхйир, 6,3 процент лохдир балхашка дIадодар.

Уж балхаш деча къаьстта белгалбаьлар мастера Горянова Светланий сменана чубоагIа машиннаькъахой, поездий составителаш Гайсуркаев Рамзани Вахидов Мухьмади.

* * *

Медицински инструменташ хьаеча завода коллектив масаза санна районе динагIчарех цаI я. Продукци арахецара план 101,5 процент кхоачашъяьй цо, лийрхIачул пхи процент дукхагIа арахийцад халкъа эша товараш, 50 эзар киловатт сахьат электроэнерги кхояьй.

Уж толамаш доахача доккха дакъа юкъедихьад болхлоша М. Шапповас, Д. Магомедовас, М. Маазова, В. Лебединске, кхычар.

Н. БОРИСОВ.

ДОТТАГIАЛ КОТДАЬЛАР

Грозненски гарнизона эпсар А. Стадник керте латтача тIема подразделене комсомольцаша Ножай-Юртовски районе хатар хиннача наха доттагIал тессад. Шоайла дага а баьнна, токхамаша зе даьча физкультурни коллективана шефство лелае лаьрхIар цар. Из хьаллаьцар профсоюзай ВДФСО областной совето. Шийгара 500 сома спортивни гIирс а кхыйола атрибутика а къоастайир цо юртарча физкультурникашта.

Цхьан кIирандийнахьа Мескеты яхача юрта вIашагIкхийтар армейски спортсменаши А. Шерипова цIерагIча колхоза физкультурникаши. Кхо бIаь совгIа саг гулвелар царна юкъе хиннача футбольни матчага хьажа, аьнна. Доккха спортивни цIей хилар лоаман юрта. Керда хьоагIлаш тоссаделар цига, дIахо шоайла фу дича бакъахьа да дувцар тIемахокъашен юртхошеи. Шоайла бувзамаш а интернациональни доттагIал а чIоагIдергда, аьнна, соцам бир цар.

ХIаьта футбольни матча счет 4:4 хилар. Эрсий меттала оалача тайпара, котдаьлар доттагIал.

И. ГЛАГОЛЕВ.

Балхаш—комплексагIа

КIа чуийца даьннад «Назрановский» яхача совхозе. Планал совгIа 250 тонн из дIачуденнад цар Iаьдала. КIа чуийца доаллаше, совхозе кийчо е болабелар коартолаш чуэцара.

— Тахан догIа дийлха децаре, коартолаш чуэца доладала доахкар тхо, — оах совхоза керттерча агрономо Бекмурзиев Къурейша. — Коартолаш дика хьийкъай. Уж а планал совгIа чуэцаргья, аьнна, хет сона.

ТIадоагIача шера хургболча хьувкъама лаьрхIа кIа дIаде лаьтта кийчдеш ба совхоза механизатораш хIанз.

ХIанзлехьа 1503 гектар лаьтта аьха Iодиллад укхаза. Селхан кIина канаш михо лестадаьча тахан Iаьржа оахам ба. Дика болх бу укхаза Бабашиев Ювназа, Бичиев Къурейша, Сукиев Тухана.

Хьатта сихбенна фунаги кийчдеш боахк совхоза болхлой.

Иолаш я совхозе арендаторий бригада а. Цар кхею хьажкIаш, коартолаш, гречиха. Цар кхаш хIанз а хьакха доладаьдац. Цхьабакъда, специалиста дика гуш да цар хьувкъам а ерригача совхоза юкъерчул вогIа хургбоацилга.

Р. МАЙСИГОВ,
МГУ журналистика факультета студент.

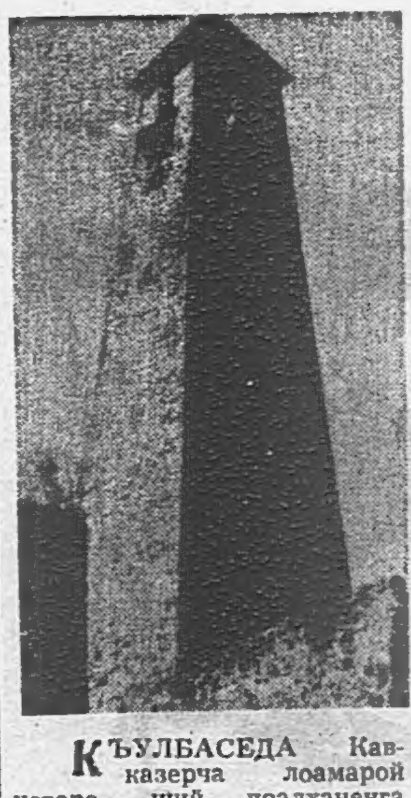

Меллургдоаца овлаш

Нохч-ГIалгIайчен истореи этнографеи цхьадола актуальни дешаш

КЪУЛБАСЕДА Кавказерча лоамарой историе ший чоалханенга диллача дерригдунен историе чухь къаьстта ший тайпара моттиг дIалоац. Из чоалхане хилар гучадоал цхьайолча шоай тайпарча белгалонашца. БелгалдаккхадоагIа, иштта сел йоккха йоацача территоре тIа, дунен тIа цхьанна а моттиге доаццача тайпара дукха къамаши халкъаши Кавказе, къаьстта Дагестане, дахаш хилар, хIаьта уж къамаш тайп-тайпара метташ дувцаш хилар а.

Этнически эргалонаша, ваьраши къамаши экономически а политически а дегIаахара лагIаш тайп-тайпара хиларо, хьалха йоазув доацаш хиларах цу къамий хьакъехьара документальни даннеш кIезига хиларо, цу е вокх этнически группа дIаяхача ханах йолча преданей тайп-тайпара варианташ хиларо хьахулийт Къулбаседа Кавказа, масала, Нохч-ГIалгIайчен, къамий истори Iомаяра йола къаьстта йоккхий халонаш.

Революци хилалехьарча тохкамхоша - путешественникаша вайна юхейитай цу къамех йола пайдане сведенеш, цхьабакъда, Октябрьски революци яьнначул тIехьагIа советски специалисташта мара мегадац нохчийи гIалгIайи дIаяхача ханах йола историко-этнографически тIехьале гулъяь вIашагIтоха. Амма из иштта дале а цу края хIанз а специалистий-этнографийи историкийи — теркам шийна тIаувз.

Вайнаьха дIаяхача историко-этнографически ханашца ювзаенна еррига проблемаши дешаши биззача боараме хьахьокхар духьа а доацаш, Iилман лардашка хьежжа укх статья тIа кIезиг-дукха дашха лерхI оаха ер дешаш: малхарча кашамех; цхьадолча ваьрехи тайпехи, топонимикахи этнонимикехи, дина цIейнех, гIалай цхьайолча деталех дола дешаш.

Къулбаседа Кавказе иттех шера ший болх беш йолча этнографически экспедице теркам тIабохийт кхыча дешашца цхьана малхарча кашамий историена а, нохчийи гIалгIайи материальни культура цхьа дакъа из хиларах тарра.

Октябрьски революци хилалехьа а цул тIехьагIа а Iилмахоша кхаь тайпара лерхIаш да Нохч-ГIалгIайченера маьлхара кашамаш: лаьттан тIара, лаьттан кIалхара, ахаш лаьттагIа доаххаш. Цу тайпара уйла хьаллоацаш хиннав профессор Л. Семенов а кхыбола специалисташ а.

Нохч-ГIалгIайчене (Джайрахски а Аргунски а чIожешка) оаха гул а яь дIаязъяьча материалаша хьахьокх белгалъяьча регионе долаш дола малхара кашамаш цхьан тайпара мара доацилга — лаьттан тIа хьалдаьраш.

Цу тайпара вывод е тхона таро лу моттигашкарча информатораша даьча хоамех оаха дIаязъяьча этнографически материалаша, масала, боккхийча наха дувцар, яхаш цар тхона дийцар: «Малхара каш хьаьдача схемагIа а традицегIа а хьалдеш хиннад. Малхара каш ши этаж йолаш хиннад. ЦхьоалагIа этаж лаьттан кIал хиннай, шоллагIъяр — лаьттан тIехь, каша чувоала моттиг малхбоален оагIорахьа хиннай, лаьттана нийсса. ЦхьоалагIа этаж байнарашта лаьрхIа хиннай, хIаьта шоллагIча этажа-ча цаI—шиъ тархе йоаллаш хиннай, налар хьатIакхачалца цамогаш бола нах бийша бадаш. Этнографически материалаш дIаязъеш ..даьча йоазонаша дуккхача хIамай дух тIа воаккх. Масала, мехка у денача хана лазар кхийтталга хайча нах малхаркхийтталга хайча нах малхарча каша чуболхаш хиннаб. Веннар цхьоалагIча этажача воаккхаш, лазар кхийттар шоллагIча этаже а вуташ — иштта баьхаб мехкара у дIадаллалца.

ВАЙНАЬХА традицегIа дика а хоза а деш хиннад малхара кашамаш, къаьстта чIоагIа теркам тIабохийташ хиннаб тхов тиллара. Из герга бухь а болаш хоза нийсбаь хиннаб. Малхара кашамаш хьалдеш хиннад кIайча лоабатахи сланцеви Iоакъаехи.

Информатораша дийцад тхона иштта, малха кашамаш къаьст-къаьстача тайпаша а ца деш, цига дахача е гонахьарча моттигашка дахача дерригача халкъо хьалдеш хиннад, яхаш. Тхона хетачох, дувцаш дола дош дIахо тахкара боккха лоархIам болаш хIама да из а.

Бахача нахага хаттараш а деш этнографически материал оаха гулъеча хана малхара кашамаш кхаь тайпара хиннад яхилга иштта доашхаш моттигаш а нийсъеннай: из дош иштта кхетадеш хилар Iалама явленешца дувзаденна да (лаьтта агар, текха лаьтта чудар, лай токхамаш хилар, бIаьсти дукха догIаш делхар санна дарашца), яхаш. Уж факторaш бахьан долаш лаьттана, малхарча кашамашта, цу тайпара хьалдаьча кхыча гIирсашта деформаци хулилга ховш да.

Белгалъяьккха этнографически материал, тхона хетачох, пайдане я. Цо бакъю малхарча каша байна нах дIабохкара традицех йола уйла. ХIаьта из уйла чIоагIъю малхара каш хьалдеш хилара оамало ше а. Эггара хьалхара дар из да. ШоллагIдар. Малхарча каша чувоала моттиг цамогаш вола саг ше чувоалалургволаш нийсъяь хиннай, кхы тайпа чувоала моттиг йолаш хиннадац малхара кашамаш. Уж памятникаш сенна лаьрхIа хьалдеш хиннад хьежача, кхы моттиг хила йиш йолаш а хиннаяц.

Тха экспедице декхар дар вайнаьха ваьрехи тайпаехи йола материал гулъелга. Сведенеша хьахьокх, вайнаха юкъе дахаш дукхагIча даькъе моттигерча вайнаьха тайпаш хинналген долаш долген, бакъда, кIезиг-дукха нийслу моттигера хьадаьнна доацаш, лоалаха дадача къамашца вIаши дIаюха культурни, этнически, политически гIулакхаш леладарах хьахинна дола тайпаш. Цу хьакъехьа цкъа санна дуккхаза дийцад специалисташа Iилман литература тIа. Бакъда, укхаза оаха дукхагIа теркам тIабахийтаб цхьан оагIорахьара гуржех хьадаьннача гIалгIайи нохчийи тайпашта йоагIача а вокх оагIорахьара — Грузе дахача вайнахах хьадаьннача тайпай хьакъехьарча а цхьайолча этнографически материалашта.

Информатора белгалдаьккха ма хиллара, Веденски район эггара доккхагIа а цIи хеза а дола тайпа «кай»-тайпа да. Цу тайпан нах бах Ведана санна цу районерча кхыча юрташка а, хIаьта иштта Курчалой, Шаьла, Герменчуке, АтагIа, Сержан-Юрта, йоккхача а зIамигача а Нохчийчен кхыча юрташка.

Гулъяьча этнографически материалашка хьежача из «кай»-тайпа хьадоладаьр гурже-бацо ва, ший тайпал а арахьа гаьнна вовзаш а сий деш а хинна саг.

Теркам тIаозаш ба Тушете дIаязбаь цхьаькха хоам. Информатора — Перекитски обществорча тушина Каадзе Иорама хоам баьб «Каадзе» яха тайпа кIистинцех хьадаьнна да, яхаш. Из тайпа хьадоладаьр пхьа а хьаьрча, Нохчийчера ведда Тушете вена хиннав. Иштта хьахиннад «кай» яхачох хьадаьнна Каадзе яха тайпа.

Къаьст-къаьстача дезалийн тайпайн миграце хьакъехьа Iилман литература тIа дIаяздаь да Грузенеи Нохч-ГIалгIайченнеи вIаши юкъе лаьтта исторически, экономически, политически гIулакхаш бахьан долаш Грузе территоре тIа хьахиннай кIистий - вайнаьха йоккха этнически группа. Цхьабакъда, цхьаццa йола моттигаш я кIистех-вайнахах гуржий хинна. Масала, Мальсагов — Мальсагошвили, Куштов — Куштанашвили, Евлоев — Евлошвили, Шовхалов — Шовхалашвили, Глигвов — Глигвошвили, Чеченов — Чачанидзе, Кист — Кисташвили, Деркиз — Деркизанашвили, Ханаки — Ханакишвили, Чопикашвили — Чопа-наькъан, Гудушаури — ГIуде-наькъан, кхыбараш.

Теркам тIаозаш да цхьаькха хIама а. Итумкхале Iойиллар, бахача наха дувцачох, тушин-бацой Итон ва. Цу территоре тIа хьахинна тайпа Итонагара хьадоагIаш да. Укхаза белгалдаккха доагIа, Хилдехьархой чIоже массехк итт километр йоккха «ЧамгIа» яхаш цIи а йолаш лоаман дакъа долга, хIаьта Хилдехьархой къулбехьара лоалахо я Тушети, хIаьта цун цхьа дакъа «ЧагIма» яхаш цIи йолаш да.

Из материал а, тхона хетачох, пайдане хургья тохкамхошта-кавказоведашта.

ЭКСПЕДИЦЕ дакъа лоацаш бараштa ГIалгIайчене дукха ханаш йолча къоаношкара корадаьд VIII—XII бIаьшерашка даь дола гуржий меттала йоазонаш. Уж кулгайоазонаш шоай чулоацамга диллача дина гIулакхашта доагIаш да. Цо хьахьокх ГIалгIайченнеи Грузенеи юкъе культурни этнически бувзамаш хинналга. ГIалгIай кераста ди лелабеш а гуржий меттала йоазув леладеш а хинналга дувцаш Iилман литература тIа дувцаш моттигаш йолаш я.

Экспедице членаша дIаязъяьй Нохч-ГIалгIайчен топонимика даькъера материалаш. Иштта, масала, Нохчийче йолаш я «Цоцан-Юрт». Предане яхачох, цох иштта цIий тиллай из тайпа хьадоладаьча Цоцагара хьайоагIаш из йоландаь. Информатора дийцачох, Цоца ший юртахошта хьалхашка хинна ца Iеш, гаьнна гонахьа нах бахача а сий долаш, лоархIаш хиннав. Массехк воцца хиннав уж, хIаьта царех эггара зIамагIвар, нахаца башха товш а воацаш, Тушете ваха дIавахав, цул тIехьагIа цига хьахиннай Цоцанидзе яха тайпан цIи.

Йолаш я «Гуржий-мохк», «Гуржий-чIож», «Гуржий-лоам», и. кх. дI. яха топонимически цIераш. Цул совгIа, йолаш я «гуржийхан» яхача этнонимах хьахинна тайпанцIераш. ХIанзарча хана из язъю Гуржиханов а, аьле. Цу тайпара процессаш хулащ хиннай Грузе территоре тIа а. Масала, ховш ма хиллара, гуржаша берригача вайнахах кIисташ оал.

Грузе Ахметски районе я «Кистаури» яха юрт. Цига бахараш гуржий ба. Амма, хетадала доагIа, хIанзара гуржий- баха ховшалехьа цига кIистинцаш-вайнах баьхаб, аьнна. Цул совгIа, Тианетски, Ахметски, Телавски, кхыча районашка бах гуржех дIаийна вайнах. Цар тайпан цIераш я Кистаури, Кистадзе, Кистнели, Кистишвили, иштта кхыяраш. Гуш ма хиллара, вайнахан гуржаштен юкъера бувзамаш къаьнарча хана денз хьадоагIаш да. Цунца цхьана этнографически материалаша хьахьокхачох, саг йоалаеш, йоI маьре йохийташ, гаргалонаши доттагIали тоссаш моттигаш а хиннай. Цу тайпара моттигаш йолаш я хIанз а Казбекски, Хевсурски, Тушински районашка.

Теркам тIаозаш хIама да, сел гаьна йоацача хана а тIехь «атынгеноба» яха цIейш гIалгIашеи мохевцашеи, хевсурашеи маьлхашеи, тушинаша, майстинцаша, харачоевцаша цхьана вIашагI а кхийте, дездеш хилар. Уж дезде доладеш хиннад июль бетта хьалхара кIиранди чакхдоаллаш, хIаьта бутт юкъе кхаччалца дIахьош а хиннад.

Уж цIейш дездеш хиннад дукха даьлий лерхIаш болча а кераста а диний цIей хьисапе. ГIалгIайчене хIанз а боккхийча наха дагадоагIа уж цIейш, бакъда, Нохчашкахьа лоамашка (МIайсте, Хилдехьаре, Маьлхаста) наггахьа сага мара дагадагIац уж цIейш, хIана аьлча, бусалба дино вайнаьха вахара юкъера дIадаьхад уж. Оаха гулъяь цу хьакъехьа йола этнографически материал нохчийи гIалгIайи культура дегIаяра истори дIахо Iомадара накъаяргья.

ВАЙНАЬХА культура историех дола дош дувцача хана хьоахаянза яргьяц лоамара гIалаш. Ховш да, Малхбоалерча Кавказа центральни даькъ тIарча лоамарой гIалай культура дIайолаяьр Лоаман ГIалгIайче йолга. Хала хете а, историе из оагIув наха кхоачам боллаш кIоарга йовзаш яц, вайнаьха историе чухь ше санна кхы доацаш а наха чIоагIа хьашт долаш а хIама из доллаше а.

Укхаза гIалаех дувцаш алхха цхьан хIаман теркам тIабохийтаргба вай. Топаш етта пенах даьккхача Iургах (бойницах) Iилман литература тIа «машикули» оал. Цхьан хана оаха дIаяздаьдар «машикули» яхалга тушино-бацбийски меттала гIалийча сердал чууха моттиг — кор, да аьнна. Из алара бахьан дар «машикули» яха дош вайнаьха меттаца тарлуш доацилга. ХIаьта а из уйла харцахьа лаьрхIар исторически Iилмай кандидата А. Плиева.

Этнографически материалаша тешшаме хьахьокх «машикули» яха дош гIалгIай меттаца доацилга. Из бахьан долаш укх тайпара вывод е йиш я. Эггара хьалха «машикули» яха дош Iилман литературана юкъедихьар Л. П. Семенов ва, хIаьта цо дIаяздаьча тайпара «маши-гуйла» яхаш да из — тушино-бацбийций меттала «гуш я сердал» яхилга. Хетаргахьа, профессора Л. Семенова информатор тушин-бацой хинна хила веза.

ГIалгIашкахьара гIалаш 5—6 этаж йолаш хиннай. Этажашта тийхка тховнаш дIададьннад, бакъда, цхьайолча гIалашка кхерах яь тархеш йисай, цар тIа чIоагI а деш, техкаш хиннад этажашта тховнаш.

Этнографически йоазонашка диллача этажий тховнаш деха дIададара бахьан да уж дахчах даь хилар. Нийса теркалдаьд В. Марковина гIалай тховнаш деха дIададьнналга а. Уж тховнаш лагIай хьисапе техка хиннад. Цу тайпара тахка тховнаш дола гIалаш Нохч-ГIалгIайчене хинна ца Iеш, Хевсуретеи Тушетеи а хиннай. Автора уйлаш бакъью йоазон источникаша санна, оаха гулъяьча этнографически материалаша а.

Грузенеи Нохч - ГIалгIайченнеи юкъе лаьтта культурно-этнически гIулакхаш холуш да вай ювцача регионерча нах чубаьхача а боахамий кхыча а гIирсашка, комплексашка хьежача.

Гуш ма хиллара, этнографически экспедице дикка дукха болх баьб вайнаха юкъе. Гулъяьй дуккха материал, цхьайола положенеш нийсъяьй, кхы тIа этнографически материал гулъяра наькъагIа, тхона хетачох, пайдане хIамаш юкъедоаладаьд, хIаьта цар ларда тIа дIахо керда тохкамаш де йиш а хургья.

А. ШОВХЕЛИШВИЛИ,
экспедице начальник акад. И. А. Джавахешвиле, цIерагIча археологеи этнографеи института ведущи Iилман болхло, исторически Iилмай доктор, профессор.

ТЕХНИКА—ДУКХАГIА

Наькъашка асфальт булача, уж тоадеча Iалаьмате чIоагIа эшаш йола техника арахецаш я Грозненски экспериментально - механически завода коллектив. Цунга хьежжа дукха заказаш ух цунга вай мехкара тайп-тайпарча регионашкара. Цар хьашташ дизза кхоачашдара шоай еррига таронаши кхоачамаши оарцагIдаьха, хьинаре къахьегаш ба предприяте болхлой. Цудухьа хIара бетта плани тIаийца декхараши толамца кхоачаши тIеххоачаши деш хьабоагIа уж. Товарни продукци арахецара ворхI бетта план 102,5 процент кхоачаш а яь, планагIа лаьрхIачул тIех цар арахийцар 57 эзар сома маьха тайп-тайпара продукци.

Ший поставщикашта продукци лоаттаяра дола договорни декхараш а дизза кхоачашдир завода коллективо дIабахача ворхI бетта. Къахьегама овсарле лакхъяра задани 13,3 процент тIеххоачашйир цо. Планал тIех укх шера арахийца еррига продукци духхьал из лакхъяра чотагIа хьаьйй. Денгара денга ший производственни хьокхамаш дикагIа хулийташ къахьег цо укх август бетта а.

Уж толамаш доахача диза дакъа а лоацаш, хадданза башха-дика къахьегама толамаш доахаши яхье хьалха латташи хиларца белгалъяьнна я Бобров Виктор Иванович керте латтача сборочни участкан Кульков Юрий Николаевича кулгалдеча механически участкан коллективаш. Цар хIанзлехьа дукха хIама ца эшаш кхоачашъяьй бархI бетта задани.

И. БАШИРОВ.

ДОАЗОЛ ДЕХЬАРА

Есарал бигараш мукъабахар

— Оаха гарггарча хана Афганистане есарал бига советски салтий мукъабахара хьакъехьа переговораш дIайолаергья. Тхо теш, укх аьхки моджахедий караволча советски 311 салтечох цхьабараш Даймехка цIабоагIарг хиларах, — аьлар Кабуле АПН корреспондентага Правов Андрейга Афганистане есарал бига советски салтий кIалхара бахара йолча «Надежда» яхача халкъа комитета председатела, журналиста Андронов Ионас.

— ГIулакхо цу тайпара хьисап тIаийцар, — аьлар цо, — дукхагIча даькъе афгански оагIоно конструктивни гIо дар бахьан долаш, къаьстта РА президента Наджибуллас. Цо тхона къамаьл деш хьахайтар Афганистане есарал бига советски салтий кIалхара бахара мел эшаш дола новкъостал де ше кийча волга. 1987 шера денз оппозиционни группай 67 командираца хувцаш 14 советски эскаре гIулакх дер мукъаваккха вIаштIехьдаьннад. РА правительство Пешаваре болча есарал бигача эскаре гIулакх дерий список дIаяла, иштта, духьал къовсам лоаттабеча оагIонгара цу тайпара список хьаэца кийча я.

Оппозиционераша дех, цар даннех баха-баьна моттиг ца ховча, е афгански набахтенашка хила тарлуча 45 эзар моджахедий кхелах фу хиннад хьахайтар. Цхьабакъда, афгански оагIоно информаци йир, къам барта дигара политика чакхйоаккхача юкъа. вешта аьлча, шин шера набахтенашкара 20 эзар гаргга саг арахийцав, хIанз берригача мехка набахтенашка виъ эзар совгIа оппозиционер мара чуваллац, аьнна. «Надежда» яхача комитета делегацена юкъе ба есарал бигача советски кагийча наьха дай-ноаной. Грузера Цхинвали яхача городера Семенова Адас ший вийий Габарев Константина сурт хьахьокх.

— Кундуз яхача афгански провинце гIулакх деш хинна Костя 1982 шера 19 сентябре есарал вигар, — дувц цо. — Из мишта хилар сона цун новкъосташа дувцарах мара хац. Костя тIаваьгIача БТР-а дов дир, цул тIехьагIа из болх ца беш йисар. ТIаккха, из цхьан салтечунца гаьна йоацаш йолча кишлаке ваха араваьлар, цигара тягач йоалаергйолаш. Цу наькъа тIа уж моджхедий кIийлен тIанийсбелар.

— Укх дерригача шераш ка тхо цхьан хIаманга догдоахаш дах, — йоах Усть-Илимск яхача городера Горбунова Ниннас, хIаьта, цунна 1981 шера ноябрь бетта денз ший воIах цхьакха хIама хац. — Цкъарчоа тхоай къонгашца гIулакх деш хинна кагий нах, цар командираш лаха хьежар, царга гIолла бакъдолчун дух тIа далар духьа. БархI бутт хьалха Москвера Пакистана посольствана хьалхашка митинг йолча хана — сведенех цу мехка территоре тIа ба дукхагIбола есарал бига советски кагий нах — оаха тхоай низаш вIашагIтоха лаьрхIар. Советски Союзерча бIаьш ноаношта дагадоаллар кхоачашдар духьа.

Андронов Ионан хетачох, духхьал комитета «Надежда» яхача цIеро новкъостал ду тахан цу кагийча наьха ноаношта царех дийна бараш даймехка цIабоалабара хьакъехьа боккха пайдане болх байта. Комитето ше вIашагIъеллача денз массехк йоккха акци чакхъяьккхай. «Надежда» яхача комитета делегаци Пакистане хиннай, цига цу мехка кулгалхошца, хIаьта иштта, моджахедий группировкай лидерашца переговораш чакхъяьхай, цунца цар советски есарал бигараш болча ЦIеча ЖIарта Дунен халкъашта юкъерча комитета викалаш тIабутаргболаш договор йир. «Надежда» яхача комитета членаш тIаийцар М. С. Горбачевс, цо царна дош делар, есарал бигараш цIабоалабар духьа шийна могар дергда, аьнна.

— Цивилизованни паччахьалкхе, — белгалдоаккх «Надежда» яхача комитета делегацена керте латтача йоазонхочо Проханов Александра, — цхьаккха дича а во тIакхаьча ший къонгаш иштта бита бокъо йолаш яц. Советски наха дерригача каналашка гIолла — Пакистане, Афганистане, Iарбий мехкашка, США, ООН гIолла — шоашта могар ду во тIакхаьча къонгаш кIалхара баха гIерташ.

(АПН).

ДОХЬАЖ ДОАЛЛА IАЖАШ

Американски Iажаш хьалхебешен уж чакхбоахашен йола компанеша, Iажаш сихагIа кхачийтара, ца талхаш лелабара гIо деш йолча «Алар» яхача химикатах пайда эцаргбац оаха, аьнна, дIакхайкадаьд. Цунах пайда эц комсаш, боалаш, бIараш кхедеча. Цу препаратах итташ шерашка чIоагIа лоархIа а лоархIаш пайда ийбаьб, цудухьа, тахан из тIа ца эцар цар шоай лоIаме дац: эцархоша «Аларах» пайда а эцаш хьалкхебаь Iажаш дIаэца ца тигарах деш да. Са почтови яьшка чу калифорнийски комсаш ца эцар дехаш дола каьхаташ хул. Цун обработка ю сага унахцIенон чIоагIа кхераме йолча пестицидашца. Телеэкрана тIа сона бIаргавайра моцалах гIоарал дайна демонстраце доакъошхо. Цо ялатах мотт тохаргбац, аьнна, чIоагIо яьяр бешамаш лелаеча, комсаш кхееча пестицидех пайда ийбара ше духьала волга дIахайташ. Америке чIоагIа лоархIача «60 минот» яхача телепередаче дийцар «Аларах» пайда а эцаш хьалкхебаьча Iажий сок, иштта, керда сомаш берашта геттара кхераме хиларах.

Иштта общественностас Iажаш, кхыйола хIамаш хIалакьяра духьале йир. Из хьахьекхар прессас, кхыйолча массови информаце средстваша. Цо официально хьааьлар «Алар» ракови а кхыдола кхераме а лазараш кхетара бахьанах цаI хила тарлулга. Гонахьара Iалам лорадара йолча паччахьалкхен агентства кулгалхоех цхьанне Джон Лиура аьлар «1991 шерага «Аларах» пайда эца бокъо лургйоацаш де дезараш тIаийдеш да» аьнна.

Цу решенега бода никъ геттара бIаьха ба. «Алар» кхераме, цун канцерогенность хиларах 70-ча шерашка хайра, бакъда, гонахьара Iалам лорадара агентствос цунах пайда ийбе бокъо ца луш йола предложени 1985 шера мара йинзар. Цу хана агентство болхлошта юкъе къовсам баьлар цу юкъе йоагIача Iилман советникий группас лаьрхIар, хIанз а из акци хьаллацара къаьгта тешавеш дола хIама ца хилар. Цхьабакъда, кастта гучадаьлар цу советникех дукхагIбараш цхьан хана зене химикаташ арахецача химически индустре консультанташ хилар.

Бокъонца дикагIча оагIорахьа хувцамаш хила доладелар «Алар» кхераме свойство йолга массанена а дIахайча. Цул тIехьагIа мехкар Iажий сока 50 тайпа тохкамаш дар, царех дийнех кхо дакъа «Алар» йолаш дар. «60 минот» яхача передаче дерригa а долчча тайпара дIадийцача Iажий. Iажий соккий маьхаш лохделар. Рынкаш хьалъюзар, бизнеса зе хулар. Духхьал из бахьан долаш Iажий индустре тIехьашка яьлар.

Дерл Дерр, дунен халкъашта юкъера Iажий института — дукхагIйола американски Iажаш хьалкхебераш чулоацаш йолча организаце президента аьлар «Алара» духьала общественни кампани чакхъяьнначул тIехьагIа отрасла 50 миллион доллар зе хиннад, аьнна. Мехка хIанз Iажаш хьалха санна лархIац. Дерл Дерра йоах: нагахьа санна, организаце берригa членаша «Аларах» пайда эцалга тIа ца эце, керда хьувкъам «цIена» хургба.

«Iажий аьлашта» дика хов шоай дешах тийша уж тIахьожам а боацаш бутаргбоацилга. Цудухьа теша лов «Алар» юкъера дIайоаккхарг хиларах, хIаьта иштта, дукхагIйола Iажий бешамаш а. Потребитела хьашташ а американций унахцIено а лораеча организацеша йоах «Алар» юкъера дIаяккхара опыт зене химикаташна хьалкхееча кхыча юртбоахама продукцена а юкъейоглае йоагIа.

Эдгар ЧЕПАРОВ.
АПН собкорр.

Нью-Йорк.